AN’ANAVIY HIKOYALARDA SYUJETNING O‘RNI (SAID AHMAD VA SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARI MISOLIDA)

Botirova Shohsanam Og‘abek qizi

Osiyo xalqaro universiteti, 70111401 – O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Tezisda an’anaviy o‘zbek hikoyasida syujetning o‘rni Said Ahmadning «Muhabbatning tug‘ilishi», «Qorako‘z Majnun» hamda Shukur Xolmirzayevning «Odam», «Ot egasi» hikoyalari misolida yoritilgan. Syujet nazariy jihatdan izohlanib, har ikki yozuvchida voqealar rivoji va kompozitsion usullar solishtirilgan. Tadqiqot hozirgi hikoyachilikdagi syujet izlanishlari uchun tayanch vazifasini o‘taydi.

Kalit so‘zlar: syujet, hikoya, an’anaviy hikoya, kompozitsiya, Said Ahmad, Shukur Xolmirzayev.

Аннотация. В тезисах рассматривается роль сюжета в традиционном узбекском рассказе на примере рассказов Саида Ахмада «Муҳаббатнинг туғилиши», «Қоракўз Мажнун» и Шукура Холмирзаева «Одам», «От эгаси». Дано теоретическое определение сюжета, сопоставлены развитие событий и композиционные приёмы у обоих писателей. Исследование служит основой для изучения сюжета в современной узбекской новеллистике.

Ключевые слова: сюжет, рассказ, традиционный рассказ, композиция, Саид Ахмад, Шукур Холмирзаев.

Annotation. The paper examines the role of plot in the traditional Uzbek short story through Said Ahmad’s “Muhabbatning tug‘ilishi” and “Qorako‘z Majnun” and Shukur Kholmirzaev’s “Odam” and “Ot egasi”. It defines the concept of plot and compares the development of events and compositional devices in the two writers. The study provides a basis for researching plot in contemporary Uzbek short fiction.

Keywords: plot, short story, traditional story, composition, Said Ahmad, Shukur Kholmirzaev.

Kirish. Hikoya kichik hajmli janr bo‘lib, unda voqealar tanlab olinadi va g‘oyani ochishga xizmat qiladigan tartibda joylashtiriladi. Shu tartib syujetni tashkil etadi. Hozirgi

o‘zbek hikoyachiligida syujet masalasi tobora ko‘proq muhokama qilinmoqda. Zamonaviy hikoyadagi o‘zgarishlarni to‘g‘ri baholash uchun esa avval an’anaviy hikoyada syujet qanday vazifa bajarganini aniqlash zarur. Bu tezisning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot obyekti sifatida Said Ahmadning «Muhabbatning tug‘ilishi», «Qorako‘z Majnun» hamda Shukur Xolmirzayevning «Odam», «Ot egasi» hikoyalari tanlandi. Maqsad ushbu hikoyalarda syujetning o‘rnini ko‘rsatish va ikki yozuvchining yondashuvini solishtirishdan iborat. Tadqiqotda badiiy matn tahlili va qiyosiy usullardan foydalanildi.

Asosiy qism. Syujet tushunchasi nazariy asarlarda turlicha izohlanadi. M. Tolibova sharhiga ko‘ra, I. Sulton uni asarda hikoya qilinayotgan voqea deb tushuntiradi [1; 2]. T. Boboyev, E. Xudoyberdiyev, H. Umurov syujetni asar badiiyligini belgilovchi omillardan biri hisoblasa, D. Quronov uning bosh vazifasini badiiy konsepsiyani shakllantirish va ifodalashda ko‘radi [2]. An’anaviy tasavvurda syujet to‘rt bosqichdan: ekspozitsiya, tugun, avj va yechimdan iborat bo‘ladi [2]. Demak, syujet voqealar ketma-ketligi bo‘lib, yozuvchi g‘oyasini ifodalashga xizmat qiladi.

Said Ahmad nasrini I. G‘afurov lirik proza deb baholagan [3; 4]. Yozuvchining «Muhabbatning tug‘ilishi» hikoyasi retrospektiv kompozitsiyaga ega. Hikoya ko‘prik ustidagi xayrlashuv sahnasi bilan boshlanadi: qiz yigitdan qachon Mirzacho‘lga ketishini so‘raydi, yigit esa xayrlashib ketadi. Shundan keyin muallif qiz xotirasiga murojaat qiladi. O‘ninchi sinfni bitirgan shu oqshomda Aziza imtihon kunlari sinfda Omon undan «menga tegasanmi?» deb so‘raganini va o‘zi unga shapaloq urganini eslaydi. Bayon yana shu kechaga qaytadi: ikkovi bog‘ ko‘chada o‘sha gap haqida so‘zlashadi, Aziza esa uyga yolg‘iz qaytadi. Hikoya yechimi tashqi voqeada emas: onasi uxlab yotganida qizning qalbiga muhabbat kelgani aytilib, asar yakunlanadi. Demak, bu yerda syujet voqealardan ko‘ra qahramon ichki holatining o‘zgarishiga bo‘ysunadi.

«Qorako‘z Majnun» hikoyasida syujet ikki chiziq asosida quriladi. G. Axmadaliyeva tahliliga ko‘ra, bu hikoyada epigraf, tabiat manzarasi va portret kompozitsiya unsurlari sifatida yozuvchi g‘oyasini ochishga xizmat qiladi [5]. Hikoya ikki epigraf bilan boshlanadi: biri Qur’oni karimdagi dindan qaytish haqidagi oyat, ikkinchisi vafodor it haqidagi hadis. Bu epigraflar hikoyadagi ona va o‘g‘il hamda ona va it munosabatiga mos keladi.

Ekspozitsiyada Saodat ayaning bomdoddan keyingi duosi, uzoq yurtlarda qolib ketgan o‘g‘li Bo‘rixon va baxtsiz qizi Qumri tasvirlanadi, kampirning sodiq hamrohi Qorako‘z ham tanishtiriladi. Nevarasi keltirgan xabar, ya’ni Bo‘rixonning o‘zbekchani unutgani va uni «dyadya Borya» deb chaqirishlari ziddiyatni keskinlashtiradi. Avj nuqtasi o‘g‘lining uzoq yillardan keyin kelishi bo‘ladi: kampir uning dindan qaytganini anglab hushidan ketadi, xotira orqali Bo‘rixonning 1970-yilda boshqa dinni qabul qilgani ochiladi. Yechimda kampir o‘g‘lini rad etadi, uning bolalik kiyimlarini yoqadi va haj badali qabul bo‘lgani xabaridan keyin vafot etadi. Hikoya Qorako‘zning o‘limi bilan tugaydi: it magnitofondan kampirning ovozini eshitib akillaydi va o‘qqa tutiladi. Shu tariqa ikki chiziq finalda birlashadi, vafodorlik va vafosizlik qarama-qarshiligi syujetning asosini tashkil etadi.

Shukur Xolmirzayevning «Ot egasi» hikoyasida syujet tashqi bosim ostida qolgan qahramon tanlovi atrofida jamlangan. Ekspozitsiyada Inodning uch boyligi, ya’ni qishlog‘i, maktabi va qorabayir oti sanaladi, otning sodiqligi va Inodning oilasi yong‘inda halok bo‘lgan o‘tmishi ham shu yerda beriladi. Shaxsiy ot saqlash taqiqlangani haqidagi xabar tugunni belgilaydi. Militsioner Egamberdi sovxoz uchun biya sotib olish topshirig‘i bahonasida otni o‘ziniki qilmoqchi bo‘ladi, Inod esa sigirini berib otni saqlab qolishga urinadi. Egamberdi ikkinchi marta kelib, pora ish bermasligini aytgach, Inod otni o‘z qo‘li bilan otadi va qabristonda otasi hamda oilasi yonida ko‘madi, bu avj nuqtasi bo‘ladi. Yechimda Inod bir necha oydan keyin Egamberdining asl niyatini anglaydi, ammo qishlog‘iga va maktabiga muhabbati qayta tomir otadi.

«Odam» hikoyasi (muallif uni «falsafiy hikoya» deb atagan) bir insonning butun hayotini qamrab oladi. Hikoya Rahimaning yoshligidan boshlanadi: onasi vafot etishi oldidan bolalaridan rozilik oladi va qizini Shodmon polvonga turmushga berishni vasiyat qiladi. Keyin voqealar xronologik tartibda rivojlanadi: turmush, erining o‘limi, bolalar bilan tog‘ga qochish, kenja qizning ochlikdan vafoti, kolxoz va urush yillari, Abdurahimdan kelgan qora xat va kelinning bolalarini tashlab ketishi [6]. Hikoyaning ikkinchi qismida kampirning xotirasi teskari tartibda qaytadi: u avval urushdan keyingi yillarni, so‘ng urush va undan oldingi davrni, oxirida qizlik yillarini eslaydi va qizi Adolatni Xosiyat deb chaqiradi. Avj nuqtasida Adolat bilan eri o‘rtasidagi suhbatda hikoyaning falsafiy g‘oyasi

ochiladi: odam bola bo‘lib o‘lmaydi. Yechimda kampir o‘ziga kelib, bolalaridan rozilik so‘raydi, bu esa hikoya boshidagi onasining vasiyatini takrorlaydi. Natijada halqasimon kompozitsiya yuzaga keladi, syujet esa voqealar zanjiridan ko‘ra inson umri haqidagi fikrni ifodalashga xizmat qiladi.

M. Hamidovaning fikricha, Xolmirzayev qahramonlarining aql-zakovatini tasvirlashni asosiy maqsad qilib qo‘yadi, voqea esa shu maqsadga erishish vositasi bo‘ladi [7]. Tahlil qilingan hikoyalar bu fikrni tasdiqlaydi: «Ot egasi»da voqealar Inodning ma’naviy tanlovini, «Odam»da esa inson umrining mohiyatini ochishga xizmat qiladi. U. Xasanova ham Xolmirzayev syujetlarida hayotiy voqelikka tayanib badiiy haqiqat yaratish, qahramon ruhiyatini dramatik sahnalar orqali ochish ustun turishini qayd etadi [8].

Solishtirish shuni ko‘rsatadiki, Said Ahmad hikoyalarida syujet retrospeksiya, epigraf va ikki chiziqning uyg‘unligi kabi kompozitsion usullar bilan boyiydi. Xolmirzayev hikoyalarida esa «Ot egasi»da tashqi bosim ostida qolgan qahramon tanlovi, «Odam»da halqasimon kompozitsiyali xronikal bayon falsafiy g‘oyani ochishga bo‘ysunadi.

Xulosa. An’anaviy hikoyada syujet voqealarni tartibga solish bilan birga qahramon xarakterini va yozuvchi g‘oyasini ochish vositasidir. Said Ahmad «Muhabbatning tug‘ilishi»da retrospektiv kompozitsiya, «Qorako‘z Majnun»da ikki syujet chizig‘ining finalda birlashishi orqali g‘oyani ifodalaydi. Shukur Xolmirzayev «Ot egasi»da syujetni qahramon tanlovi atrofida jamlaydi, «Odam»da esa halqasimon kompozitsiya orqali inson umri haqidagi falsafiy fikrni ochadi. Bu farqni bilish hozirgi hikoyachilikdagi syujet izlanishlarini tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – 343 b.

2. Tolibova M. T. Isajon Sulton hikoyalarining syujet qurilishi // FarDU ilmiy xabarlari. – 2025. – 31-jild, 6-son. – B. 71–76.

3. G‘afurov I. Prozaning shoiri. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1981. – 158 b.

4. Dehqonova M. Hikoyalar tahlilidagi o‘ziga xosliklar // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. – 2024. – 1/5/2. – B. 267–270.

5. Axmadaliyeva G. Said Ahmadning hikoyanavislik mahorati («Qorako‘z Majnun» hikoyasi misolida) // FarDU ilmiy xabarlari. – 2024. – 30-jild, 3-son. – B. 174.

6. Xusanova Sh. Shukur Xolmirzayevning «Odam» hikoyasidagi onalikning eng go‘zal jihatlari // Foreign Linguistics and Linguodidactics. – 2025. – Special Issue 1. – B. 234–238.

7. Hamidova M. O. Xarakter yaratishda yozuvchi mahorati // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2024. – 7-son.

8. Xasanova U. O. Shukur Xolmirzayev hikoyalari poetikasi // Luch. – 2025. – 40-qism, 1-jild.

Badiiy manbalar

1. Said Ahmad. Muhabbatning tug‘ilishi // Tanlangan asarlar. I jild. Hikoyalar [Elektron resurs]. – B. 61–63. – ziyouz.com.

2. Said Ahmad. Qorako‘z Majnun // Tanlangan asarlar. I jild. Hikoyalar [Elektron resurs]. – B. 49–56. – ziyouz.com.

3. Xolmirzayev Sh. Ot egasi // Saylanma. I jild. Hikoyalar [Elektron resurs]. – B. 65–67. – ziyouz.com.

4. Xolmirzayev Sh. Odam // Saylanma. I jild. Hikoyalar [Elektron resurs]. – B. 149–152. – ziyouz.com.

